

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN YARANDIĞI VƏ FƏALİYYƏT GÖSTƏRDİYİ TARİXİ ŞƏRAİT

İLHAM ABBASOV,

Ədliyyə Nazirliyi Ədliyyə Akademiyasının prorektoru, hüquq üzrə fəlsəfə doktoru, baş ədliyyə müşaviri, prokurorluğun fəxri işçisi.

e-mail: academyofjustice@mail.ru

turlarının hansı formada fəaliyyət göstərəcəyi konkret tarixi şəraitdən çox aslıdır.

Məqalənin yazılmasında məqsəd Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yarandığı və fəaliyyət göstərdiyi

Müəllif məqaləni aktual mövzuya-Şərqdə ilk parlamentli Rəspublika olan Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yarandığı və fəaliyyət göstərdiyi tarixi şəraitə həsr etmişdir.

İ. Abbasov məqalədə, haqlı olaraq, belə qənaətə gəlir ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yarandığı və fəaliyyət göstərdiyi tarixi şərait keçmiş Çar Rusiyasında 27 fevral 1917-ci ildə Fevral-burjua inqilabının baş verməsi bundan sonra bolşeviklərin Oktyabr 1917-ci il çevrilişinin həyata keçirilməsi, həmin dövrdə Çar Rusiyasının 1914-1918-ci illərin I Dünya müharibəsinə, bolşevik Rusiyasının 1918-1920-ci illərdə Vətəndaş müharibəsinə cəlb edilməsi, bolşevik Rusiyasına Antanta dövlətlərinin xarici hərbi müdaxiləsi, 25 aprel 1918-ci ildən 1 avqust 1918-ci ilə qədər Bakı Xalq Komissarları Sovetinin simasında bolşeviklərin hakimiyyətdə olması, cəmi 23 ay yaşamış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Tiflis, Gəncə və Bakı şəhərlərində fəaliyyət göstərməsi ilə xarakterizə olunur.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, yarandığı və fəaliyyət göstərdiyi tarixi şərait, Vətəndaş müharibəsi, xarici hərbi müdaxilə, Çar Rusiyası, bolşevik Rusiyası.

tarixi şərait, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinin bu və ya digər formada fəaliyyət göstərməsinə konkret tarixi şərait amillərinin təsiri bərdə oxucularda müəyyən təsəvvürlər yaratmaqdır.

Ona görə, ilk növbədə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasından öncə ölkədə baş verən tarixi hadisələri araşdırmaq zəruridir.

Tarixi təcrübə göstərir ki, bu və ya digər dövlətin yaranmasında tarixi şəraitin rolu şəksizdir. Bu o deməkdir ki, hər hansı bir dövlət yaranarkən onun hansı istiqamətdə fəaliyyət göstərəcəyi, hansı formada dövlət idarəçiliyi seçəcəyi, dövlət struk-

1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsindən sonra Azərbaycanın Araz çayı boyunca-Arazdan Şimalda Azərbaycanın (Şimali Azərbaycanın-İ.A.) Çar Rusiyasının tərkibinə verilməsi, Araz çayından Cənubda qalan Azərbaycanın (Cənubi Azərbaycan-İ.A.) İranın tərkibi

bində qalması ilə Azərbaycanın ikiyə parçalanması başa çatır.

Çar Rusiyası, digər milli ucqarlarda olduğu kimi, Azərbaycanda da müstəmləkəçilik siyasətini həyata keçirirdi. Çarizim milli ucqarlara özünün xammal əlavəsi kimi baxır, milli ucqarlarda ağır sənayenin, o cümlədən neft sənayesinin inkişafına müəyyən dərəcədə köməklik etsə də, milli ucqarlarda yüngül sənayenin inkişafında maraqlı deyildi. Bu ondan irəli gəlirdi ki, ağır sənayeyə nisbətən, yüngül sənaye işçiləri-fəhlələri arasında inqilabi əhval-ruhiyyə həmişə yüksək olmuşdur. Belə ki, əgər neft mədənlərində işləyən fəhlələr aylarla bir-birinin üzünü görmür, başqa sözlə, bir-biri ilə ünsiyyətdə az olur, təbii ki, belə bir şəraitdə onların bir-biri ilə fikir bölüşməsi də nadir hallarda olurdu. Lakin yüngül sənayedə işləyən fəhlələrin eyni vaxtda, gündə 3 dəfə iş başlayanda, nahar fasiləsində və işdən çıxanda bir-biri ilə görüşmək imkanı olur, başqa sözlə, çoxsaylı fəhlələr bir-biri ilə fikir bölüşmək imkanı əldə edir və nəticə etibarilə bu səbəbdən də yüngül sənaye işçiləri arasında inqilabi əhval-ruhiyyə, bir qayda olaraq, ağır sənaye işçilərinə nisbətən yüksək olur.

Rusiyada 1917-ci il Fevral inqilabı öz ictimai-iqtisadi məzmununu cəhətdən burjuva-demokratik inqilabı idi. Birinci rus inqilabında olduğu kimi, Fevral

burjuva-demokratik inqilabı qarşısında da Çar mütələqiyətini, təhkimçilərin torpaq sahibliyini və imtiyazlarını, milli zülmü məhv etmək vəzifəsi dururdu [9, səh.690].

2 mart 1917-ci ildə İmperator II Nikolay qardaşı böyük knyaz Mixail Aleksandroviçin xeyrinə taxt-tacdan əl çəkir, lakin 3 martda Mixail da taxta çıxmaqdan imtina edir [10, səh. 245].

Keçmiş Rusiya Çarı II Nikolay ailə üzvləri və yaxınları ilə birlikdə əvvəl Tobolski şəhərinə sürgünə göndərilir, sonra isə Romanovlar ailəsi Yekaterinburq şəhərinə göndərilir və tacir İpatovun malikanəsində yerləşdirilir. 17 iyul 1918-ci ildə Çar ailəsinin üzvləri (Çar, onun xanımı və beş uşağı, o cümlədən xəstə, azyaşlı oğlu) və dörd nəfər yaxınları çekistlər tərəfindən yaşadıkları İpatovu evinin zirzəmisində məhkəməsiz-istintaqsız güllələnirlər.

Petroqrada fəhlələri ümumi siyasi tətillin əvvəllərində, 1905-ci ilin təcürübəsi əsasında, Sovetlər formasında yeni inqilabi hakimiyyət yaratmağa başlayırlar [9, səh.696].

Beləliklə, Rusiyada Fevral inqilabından sonra ikihakimiyyətlik əmələ gəlir-bir tərəfdə burjuaziyanın özünə məxsus diktaturası, digər tərəfdə isə fəhlə, kəndli və əsgər deputatları sovetlərinin inqilabi-demokratik diktaturası yaranır. Lakin bunların heç biri ölkəni idarə edə bilmir.

Ölkədəki vəziyyəti, yeni keçmiş, Çar Rusiyasındakı mövcud ikihakimiyətliyin olmasını həmin vaxt müharibədə olan V.Lenin eşidir və 1917-ci ilin aprel ayında Peterburqa gəlir, RSDF(b) P-nin VI qurultayı silahlı üsyan xəttini qəbul edir, başqa sözlə, silahlı üsyan yolu ilə burjua diktaturasını devirmək barədə qərar qəbul edir [3, səh.322].

RSDF(b) P-nin VI qurultayının qərarlarına müvafiq olaraq V.Lenin başda olmaqla, bolşeviklər silahlı üsyan yolu ilə köhnə stillə 25 oktyabr (yeni stillə 7 noyabrda-İ.A.) 1917-ci ildə Qış sarayına hücum edir və Müvəqqəti hökumətin üzvlərini həbs edirlər, lakin Müvəqqəti hökumətin axırıncı Baş naziri A.Kerenski keçmiş serb hərbi əsirinin pasportu ilə əvvəl Murmansk şəhərinə, oradan isə Britaniya gəmisi ilə İngiltərəyə gedir və 1970-ci ildə o Nyu-Yorkda dünyasını dəyişir, lakin Londonda dəfn edilir [13, səh. 5,14].

1914-cü ilin iyununda bəşəriyyət tarixində öz miqyası və qurbanlarına görə o vaxtadək misli görünməmiş müharibə – I Dünya müharibəsi başlayır.

Müharibənin başlanmasının səbəbləri onun iştirakçısı olan bütün aparıcı dövlətlər – Almaniya, İngiltərə, Fransa, Avstriya, Macarıstan və Rusiya idi. Lakin İngiltərə, Rusiya və digər dövlətləri sıxışdıraraq, silah gücünə dünyanı yenidən bölüşdürüb pay alma-

ğa canatan Almaniya müharibənin başlanmasında əsas rol oynadı.

Müharibə Avstriya – Macarıstan ordusunun Serbiyaya qarşı yürüşü ilə başladı. Serbiya ilə müqaviləsi olan Rusiya iyunun 19-da (avqustun 1-də) ümumi səfərbərlik keçirdi. Buna cavab olaraq, Almaniya Rusiyaya müharibə elan etdi. Rusiyanın Antanta üzrə müttəfiqləri – Fransa və İngiltərə Almaniya qarşı çıxdı [5, səh.176].

Beləliklə, Rusiyada 1917-ci ilin fevralında baş vermiş inqilab nəticəsində əsrlərlə ömür sürmüş mütləqiyət quruluşu devrilir. Zaqafqaziyada Dövlət dumasına seçilmiş deputatlardan ibarət Zaqafqaziyanın idarəsi üzrə xüsusi komitə, noyabrda isə Zaqafqaziya Komissariatı yaradılır. Zaqafqaziyadan Rusiyanın Müəssislər Məclisinə seçilmiş və bolşeviklərin Oktyabr çevrilişindən sonra onda iştirak edə bilməyən nümayəndələr 1918-ci il fevralın 14-də Tiflisdə toplaşırlar və Zaqafqaziyada ali hakimiyyət orqanı olan Zaqafqaziya Seymini yaradırlar [4, səh. 5-6].

Zaqafqaziya Seymində və hökumətində fəaliyyət göstərən hər üç millətin nümayəndələrindən hər biri öz millətinin mənafeini ümumzaqafqaziya mənafeindən üstün tutur. Onların ümumi platforması yox idi. 1918-ci il may ayının 25-də Zaqafqaziya Seyminin son iclası keçirilir. Gürcüstan

Zaqafqaziya Seymindən çıxaraq may ayının 26-da öz istiqlalıyyətini elan edir [4, səh.6].

May ayının 28-də keçmiş Qafqaz canişinin iqamətgahında doktor Həsən bəy Ağayevin sədrliyi ilə Azərbaycan Milli Şurasının iclası keçirilir. Uzun və hərtərəfli müzakirədən sonra Milli Şura çox böyük yüksəkliyi ilə, ayaq üstə və sevinc yaşları içərisində Azərbaycanın istiqlalıyyəti haqqında bəyannaməni qəbul edir [4, səh.7]. Lakin çox təəssüflər olsun ki, Sovetlər dönəmində «Azərbaycan Milli İslam Şurası» söz birləşməsindən «İslam» sözü mexaniki olaraq çıxarılmış, ona görə Sovet dövrü nəşr olunmuş bütün kitab və həmçinin dərsliklərdə «Azərbaycan Milli Şurası» söz birləşməsi işlədilmişdir. Lakin biz isə bütün yazılarımızda həmin söz birləşməsini «Azərbaycan Milli İslam Şurası» kimi yazacaq və oxuyacağıq.

Sonra Milli İslam Şurası bitərəf Fətəli xan Xoyski olmaqla, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ilk hökumətini təşkil edir [4, səh.7-8]. Lakin çox təəssüflər olsun ki, Sovet ictimaiyyəti, o cümlədən Sovet tələbələri bilmirdilər ki, Şərqdə ilk Parlamentli Respublika – Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti məhz niyə Tiflisdə yaradılmış və ilk əvvəl burada fəaliyyət göstərmişdir.

Sən demə, 1918-ci ilin mart-aprel aylarında daşnak S.Şaumyan başda

olmaqla, bolşevik Rusiyasının hərbi gücündən fəal istifadə etməklə, əks-inqilabı yatırmaq adı altında doğma Bakımızda Azərbaycanlılara qarşı əsl soyqırımını həyata keçirilmişdir.

Tarix elmləri doktoru, professor M.C.Qasımlı, haqlı olaraq, «Tarix elmimizin metodoloji problemləri» adlı məqaləsində göstərir: «Azərbaycan türkləri qarabağlı, şirvanlı, naxçıvanlı, gəncəli, lənkəranlı və başqa bu kimi imperiyanın tərkibinə daxil edildilər. 1918-ci ildə isə vahid dövlət, vahid xalq kimi imperiyanın tərkibindən çıxdılar. Şimalda xalqımız millətləşmə prosesini, Cənuba nisbətən, daha tez keçdi. Azərbaycanlılar Rusiya vasitəsilə müasir Avropa elmi və mədəniyyəti ilə daha yaxından tanış oldular» [12, səh.8].

I Dünya müharibəsi, Rusiyada baş vermiş 1917-ci il Fevral-burjuva inqilabı və Oktyabr çevrilişlərindən məharətlə istifadə edən ermənilər öz iddialarını bolşevik bayrağı altında reallaşdırmağa nail oldular. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əksinqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasının azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Həmin günlərdə ermənilərin törətdikləri cinayətlər Azərbaycan xalqının yaddaşına əbədi həkk olunmuşdur. Minlərlə dinc azər-

baycanlı əhali, yalnız milli mənsubiyyətinə görə, məhv edilmişdir. Ermənilər evlərə od vurmuş, insanları diri-diri yandırmışlar. Milli-memarlıq incilərini, məktəbləri, xəstəxanaları, məscid və digər abidələri dağıtmış, Bakının böyük bir hissəsini xarabalığa çevirmişlər.

Azərbaycanlıların soyqırımı Bakı, Şamaxı, Quba qəzalarında, Qarabağda, Zəngəzurda, Naxçıvanda, Lənkəranda və Azərbaycanın digər başqa bölgələrində xüsusi qəddarlıqlarla həyata keçirilmişdir. Bu ərazilərdə dinc əhali kütləvi sürətdə qətlə yetirilmiş, kəndlər yandırılmış, milli-mədəniyyət abidələri dağıdılıb məhv edilmişdir.

Bu faciəyə isə ümummilli lider Heydər Əliyevin yalnız 15 iyun 1993-cü ildə respublika rəhbərliyinə qayıdışından sonra «Azərbaycanlıların soyqırımı haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanında siyasi-hüquqi qiymət verilmişdir [1, səh. 4-6].

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Müvəqqəti hökuməti öz təsir dairəsini bütün Azərbaycan ərazisində yaymaq məqsədilə 16 iyun 1918-ci ildə Tiflisdən Gəncəyə köçür. Yalnız Nuru Paşa komandan olduğu Qafqaz İslam ordusu 15 sentyabr 1918-ci ildə gərgin döyüşlər nəticəsində Bakını erməni daşnaklarından azad etdikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin

Müvvəqəti hökuməti Gəncədən Bakıya köçür. Bakı Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin paytaxtı elan olunur.

Beləliklə, Azərbaycan ictimaiyyətinə yalnız indi aydın olur ki, niyə müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 28 may 1918-ci ildə yaradılması Tiflis şəhərində elan olmuş, niyə bu hökumət 16 iyun 1918-ci ildə Tiflis şəhərindən Gəncə şəhərinə, 17 sentyabr 1918-ci ildə isə Bakı şəhərinə köçmüşdür.

Bu həmin vaxtlar idi ki, bolşeviklərin Oktyabr (1917) çevrilişindən sonra bolşevik Rusiyası ordusunun I Dünya müharibəsi cəbhələrində dalbadal müvəffəqiyyətsizliyi davam edirdi. Buna görə də bolşevik Rusiyası Azərbaycanda müstəqil dövlətin yaradılmasının faktı ilə, əgər demək mümkündürsə, müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılması faktı ilə, 1920-ci ilə kimi, məşqul ola bilmirdi.

Həmin dövrdə Sovet Rusiyası Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinə hərbi müdaxilə edə bilmirdi, yalnız o səbəbdən ki, özü I Dünya müharibəsində tərəf kimi çıxış edir, başqa sözlə, Sovet Rusiyasının Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasından narahat olsa da, onun fəaliyyətinə silahlı müdaxilə etməyə imkanı yox idi.

3 mart 1918-ci ildə Almaniya ilə sülh müqaviləsi bağlanır [11, səh.271]. 11 noyabr 1918-ci ildə isə Kompen məşəsinə (Paris yaxınlığında) müttəfiq

hərbi qüvvələrinin baş komandanı marşal Foşun vaqonunda Almaniya və müddəfiq dövlətlərin arasında barışıq müqaviləsi bağlanır. Bununla da I Dünya müharibəsinin hərbi əməliyyatları başa çatır [14, səh 44].

Beləliklə, bolşevik Rusiyası 1914-1918-ci illərin I Dünya müharibəsinə cəlb edildiyindən Şərqdə ilk parlamentli respublika olan yeni yaranmış Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin fəaliyyətinə, orada cərəyan edən ictimai-siyasi hadisələrə fəal müdaxilə edə bilmir. Həmçinin, həmin dövrdə telefon, teleqraf və digər rabitə-kommunikasiya vasitələri zəif inkişaf etdiyindən Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ictimai həyatında baş verənləri lazımınca izləyə bilmir.

Sovet-bolşevik Rusiyasını isə qarşıda 1918-1920-ci illərin Vətəndaş müharibəsi gözləyirdi. Belə ki, Antanta dövlətlərinin Sovet Rusiyası əleyhinə silahlı müdaxiləsi və Vətəndaş müharibəsi Almaniya imperialistlərinin Brest sülh müqaviləsinin şərtlərini pozaraq, Pribaltika, Finlandiya, Ukrayna, Belarusiya və Krıma soxulduğu, Almaniya imperializminin müttəfiqi olan Türkiyə qonşularının Zaqafqaziya hücum edərək Kars, Ərdahan, Batum və Bakıya soxulduqları bir vaxtda başlandı [8, səh 43].

Beləliklə, xarici imperialistlər Rusiyada baş vermiş 25 oktyabr 1917-ci

ildə (yeni stillə 7 noyabr-İ.A.) bolşevik çevrilişi və onun nəticələri ilə barışa bilmir və çevrilişin ilk günündən bolşevik Rusiyasına basqına hazırlaşdılar. Lakin, İngiltərə, Fransa, ABŞ kimi, böyük dövlətlər 1914-1918-ci illərin I Dünya müharibəsində iştirak etdiklərinə görə, onlar silahlı qüvvələrini bolşevik Rusiyasının üstünə göndərə bilmirdilər. Artıq I Dünya müharibəsi qurtarıqdan sonra isə xarici müdaxiləçilər və ağqvardiyaçılar bolşevik Rusiyasına qarşı açıq silahlı mübarizəyə başladılar, başqa sözlə, bolşevik Rusiyasında 1918-1920-ci illərin Vətəndaş müharibəsi başlayır. Xarici hərbi müdaxilənin, başqa sözlə, Antanta dövlətlərinin bu müharibəyə qoşulması Vətəndaş müharibəsinin nəticələrini daha da dərinləşdirirdi.

Yalnız bolşevik Rusiyası 1919-cu ilin əvvəllərində Vətəndaş müharibəsi cəbhələrində əsaslı dönüş yaratdıqdan, Kolçak və Denikenin ağqvardiyaçı dəstələri üzərində qələbəni təmin etdikdən, Vrangelin dəstələri məğlub edildikdən sonra Antanta dövlətlərinin xarici hərbi müdaxiləsinə son qoyulur. Bu isə 1920-ci ilin əvvəllərində baş verir. Ona görə də Antanta dövlətlərinin Ali Şurası bolşevik Rusiyası üzərində blokadanı götürür. Bu isə Sovetlər ölkəsinin iqtisadi vəziyyətini yüngülləşdirir.

Amansız döyüşlər nəticəsində Vrangelin Krım yarımadasına çəkilməyə

məcbur olur, 1920-ci ilin noyabr ayında isə Kırım düşməndən azad olunur. Bolşevik Rusiyasına xarici hərbi müdaxilə və Vətəndaş müharibəsi qurtarmış hesab olunur [11, səh 327].

Doğrudur, Uzaq Şərqdə xarici hərbi müdaxiləçilərin və ağqvardiyaçıların axırncı qalıqları bolşevik Rusiyası tərəfindən 1922-ci ildə məhv edilir, lakin bolşevik Rusiyası üçün xarici hərbi müdaxilə və Vətəndaş müharibəsi əsasən 1920-ci ildə başa çatmış hesab olunur [11, səh 332].

Məhz bu səbəblərdən bolşevik Rusiyası 28 may 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması faktına qarşı, əgər belə demək mümkün olarsa, biganəlik göstərir, Şərqdə ilk demokratik dövlətdə baş verən mütərəqqi dəyişikliklərlə maraqlanmış, daha doğrusu, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətidə baş verən demokratik dəyişikliklərlə maraqlanmağa, nəticə etibarilə gənc respublikada cərəyan edən ictimai proseslərə müdaxilə etməyə onun faktiki imkanı olmur.

Müstəqil Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti üçün Sovet Rusiyasının bolşevik təhlükəsi getdikcə artırdı. Bu o dövr idi ki, Rusiyada Vətəndaş müharibəsi hələ başa çatmamışdı. Ona görə də bolşevik Rusiyası hər vaxt Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini öz daxili problemi olan Vətəndaş müharibəsinə cəlb etmək istəyirdi ki, gələcəkdə

Azərbaycanın bolşevik Rusiyası tərəfindən işğalı üçün zəmin yaratsın. Bu məqsədlə 2 mart 1920-ci ildə RSFSR-nin Xarici İşlər Naziri Q.V.Çiçeren Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Xarici İşlər Naziri F.X.Xoyskiyə təklif edir ki, Denikinın ağqvardiyaçı ordusuna qarşı hərbi ittifaqa daxil olsun. Lakin F.X.Xoyski yaranmış şəraiti düzgün qiymətləndirərək, RSFSR-in Xarici İşlər Naziri Q.V.Çeçerinin bu təklifini rədd edir və hesab edir ki, Denikin təhlükəsi Rus dövlətinin daxili işidir və Azərbaycan suveren dövlət kimi rəva bilməz ki, başqa suveren dövlətin daxili işinə qarışsın [2, səh 82-83].

Nəzərə almaq lazımdır ki, 1918-ci ilin mart-aprel qırğınlarından sonra neft şəhərini proretar diktaturası orqanları yeni qüvvə əldə etdilər. Aprelin 19-da Bakı bolşevik konfransı toplaşır. Onun diqqət mərkəzində Azərbaycanda ali inqilabi hakimiyyət orqanı yaradılması məsələsi dururdu. Konfrans Bakı Xalq Komissarları Soveti yaradılmasına tərəfdar oldu.

Elə həmin gün Bakı Soveti bu məsələni müzakirə edərək, müvəqqəti orqan olan İnkilabi Müdafiə Komitəsini Bakı Quberniyasının Xalq Komissarları Soveti simasında daimi və geniş hökumət komitəsi ilə əvəz etməyi zəruri hesab etdi [3, səh 369].

Sovetin növbəti iclasında 1918-ci il aprelin 25-də Bakı Xalq Komissarları Soveti seçildi və o, Zaqafqaziya Sovet hakimiyyətinin ilk hökumət orqanı oldu. Bakı Xalq Komissarları Sovetinin tərkibinə bolşeviklər daxil oldular: S.Şaumyan (Xalq Komissarları Sovetinin sədri və xarici işlər komissarı), P.A.Caparidze (daxili işlər komissarı), İ.T.Fioletov (Xalq Təsərrüfatı Şurasının sədri), N.N.Nərimanov (şəhər təsərrüfatı komissarı), Y.D.Zevin (əmək komissarı), N.N.Kolesnikova (maarif komissarı), A.B.Karinyan (ədliyyə komissarı) və başqaları. Bakı quberniyasının komissarı M.Ə.Əzizbəyova daxili işlər komissarının müavini vəzifəsi həvalə edildi. Sol esərlərdən Xalq Komissarları Sovetinə M.H.Vəzirov isə torpaq komissarı kimi daxil oldu [3, səh. 370].

Bakı Xalq Komissarları Sovetinin hakimiyyəti də Bakı quberniyasından kənara çıxmadı və Bakı Xalq Komissarları Soveti səlahiyyətini 1918-ci ilin may ayının sonunda üzərindən götürdü. 1918-ci ilin avqust ayının 1-də esərlər, menşeviklər və daşnaklar Bakıda hakimiyyəti ələ keçirdilər və "Sentrokaspi və Sovetin Müvəqqəti İcraiyyə Komitəsinin Rəyasət Heyəti diktaturası" deyilən əksinqilabi hökumət təşkil etdilər [3, səh. 399].

Yalnız general-leytenant Nuru Paşanın komandanlığı ilə Qafqaz İslam

Ordusu 15 sentyabr 1918-ci ildə Bakını ermənilərdən azad etdikdən sonra Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin Müvəqqəti hökuməti 17 sentyabr 1918-ci ildə Gəncədən Bakıya gəlir və Bakı paytaxt elan olunur.

Müstəqil Azərbaycanın ilk dövlət qəzeti olan «Azərbaycan» qəzetinin birinci nömrəsi 15 sentyabr 1918-ci ildə Gəncə şəhərində Ceyhun Hacıbəylinin redaktorluğu ilə çıxır (qəzetin 6-cı nömrəsinə qədər redaksiya heyəti adından nəşr olunur, 1918-ci ilin oktyabrın 8-dən 1919-cu ilin yanvarın 16-na kimi Bakıda Ceyhun bəy Hacıbəylinin redaktorluğu ilə qəzetin nəşri davam etdirir) [7, səh 89].

«Azərbaycan» qəzetinin 15 sentyabr 1918-ci il tarixli birinci nömrəsinin 2-ci səhifəsində «Bakının azad edilməsi» başlıqlı məlumat verilmişdi. Məlumatda göstərilirdi: «Allahın mərhəməti ilə Bakı şəhəri 15 sentyabrda 9-a işləmiş bizim hissələr tərəfindən alınmışdır. Qafqaz İslam Ordusunun komandanı general-leytenant Nuru» [6, səh. 2].

Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yarandığı və fəaliyyət göstərdiyi tarixi şərait aşağıdakı hadisələrlə şərtlənir:

1. Keçmiş Çar Rusiyasında 27 fevral 1917-ci ildə Fevral-burjua inqilabının baş verməsi;

2. Bundan sonra bolşeviklərin Oktyabr 1917-ci il çevrilişini həyata keçirilməsi;

3. Həmin ərəfədə Çar Rusiyasının və sonra bolşevik Rusiyasının 1914-1918-ci illərin I Dünya müharibəsinə cəlb edilməsi;

4. Bolşevik Rusiyasında 1918-1920-ci illərdə Vətəndaş müharibəsinin baş verməsi və xarici hərbi müdaxiləyə (Antanta dövlətləri tərəfindən) məruz qalması;

5. S.Şaumyan başda olmaqla, Bakıda və ətraf bölgələrdə 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Azərbaycanlılara qarşı soyqırımın həyata keçirilməsi;

6. 25 aprel 1918-ci ildən 1 avqust 1918-ci ilə qədər Bakı Xalq Komissarları Soveti simasında bolşevik hakimiyyətinin mövcud olması;

7. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 28 may 1918-ci il tarixdən 16 iyun 1918-ci il tarixədək Tiflisdə, 16 iyun 1918-ci il tarixdən 15 sentyabr 1918-ci il tarixədək Gəncə şəhərində, 17 sentyabr 1918-ci il tarixdən 27 aprel 1920-ci il tarixədək isə Bakı şəhərində fəaliyyət göstərməsi.

Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranması və fəaliyyət göstərməsi, nisbətən qısa müddətdə, cəmi 23 ayda bu hadisələrin mövcudluğu şəraitində baş tutmuşdur.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

- Əliyev H.Ə. «Azərbaycanlıların soyqırımını haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 26 mart 1998-ci il tarixli Fərmanı, «Dirçəliş XXI əsr» jurnalı, 1998, № 4-6, 152 səh.
- Аьамалыйева Н.Я., Худийев Р.Н. //Азербайджанская Республика: страницы политической истории (1918-1920 г.г). Баку» Сабакх»-1994, 108 стр.
- Azərbaycan Kommunist Partiyası tarixinin öçerkləri Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, Bakı-1986-cı il, Birinci cild, 501 səh.
- Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920), Parlament (Stenoqrafik hesabatlar), I cild, «Azərbaycan» Nəşriyyatı, Bakı – 1998, 976 səh.
- Azərbaycan tarixi (1900-1920-ci illər) Bakı, «Elm» nəşriyyatı – 2008, 693 səh.
- «Azərbaycan qəzeti» 15 sentyabr 1918, № 1, səh. 2.
- «Azərbaycan» 90, «Azərbaycan» qəzetinin nəşri, Bakı-2008, 274 səh.
- Əhmədov F.N. Sovet dövləti və hüquq tarixi. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Ədəbiyyat Nəşriyyatı. Bakı-1961, 283 səh.
- SSRİ tarixi II cild, Azərbaycan Dövlət Tədris-Pedaqoji Ədəbiyyat Nəşriyyatı, Bakı-1963, 777 səh.
- История государства и права России // Учебник. Москва-2004, Издательство «Проспект», 542 стр.
- История Коммунистической партии Советского Союза // Государственное издательство политической литературы, Москва-1963, 783 стр.
- Qasımlı. M.C.»Tarix elmimizin metodoloji problemləri» məqaləsi, «Azərbaycan» qəzeti, 05.06.2013, №121(6396), 12 səh.
- Журнал «Наша история. 100 великих имен», №72, 31 стр.
- Краткая всемирная история // Книга вторая. Издательство «Наука», Москва-1966, 508 стр.

ИСТОРИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ СОЗДАНИЯ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

ИЛЬГАМ АББАСОВ,

*проректор Академии Юстиции Министерства
Юстиции, доктор философии по праву, старший
советник юстиции, почетный работник прокуратуры.*

Автор статью посвятил актуальной теме – исторические условия создания и деятельности первой в Востоке парламентской республике – Азербайджанской Демократической Республики.

И. Аббасов в статье справедливо приходит к выводу о том, что исторические условия создания и деятельности Азербайджанской Демократической Республики характеризуется осуществлением в царской России февральской буржуазной революции 27 февраля 1917 года, осуществлением после этого большевиками Октябрьского переворота 1917 года, привлечением в этот период царской России к Первой Мировой войне 1914-1918 года, большевистской России к гражданской войне в 1918-1920 годы, иностранным военным вторжением государств Антанта в большевистскую Россию, нахождением большевиков у власти в лице Совета Бакинского Народного Комиссариата, деятельностью существовавшей всего 23 месяцев Азербайджанской Демократической Республики в городах Тифлис, Гянджа и Баку.

Ключевые слова: Азербайджанская Демократическая Республика, исторические условия создания и деятельности, гражданская война, иностранное военное вторжение, царская Россия, большевистская Россия.

HISTORICAL CONDITIONS OF CREATION AND ACTIVITY OF THE AZERBAIJAN DEMOCRATIC REPUBLIC

ILHAM ABBASOV,

*The vice rector of Academy of Justice of the Ministry of Justice –
PHD of law, the senior adviser of justice, the honourable prosecutor.*

The author article devoted to a actual topic – historical a situation of creation and activity to the first parliamentary republic in the East – the Azerbaijan Democratic Republic.

I. Abbasov in article fairly comes to a conclusion that the historical conditions of creation and activity of the Azerbaijan Democratic Republic is characterized by realization in imperial Russia February bourgeois revolution on February 27, 1917, realization after that of Bolsheviks October coup on 1917, attraction of imperial Russia during this period to World War I of 1914-1918, Bolshevik Russia to civil war in 1918-1920, foreign military invasion of the states Entente to Bolshevik Russia, being of Bolsheviks in the power represented by Council of the Baku National Commissariat, activity of existing only 23 months of the Azerbaijan Democratic Republic in the cities of Tiflis, Gandzha and Baku.

Key words: Azerbaijan Democratic Republic, historical conditions of creation and activity, civil war, foreign military invasion, imperial Russia, Bolshevik Russia.